

Kirill Kozhanov

Rusijos Mokslų Akademijos Slavistikos institutas, Maskva

PRIEŠDĖLIO *da-* SEMANTIKA LIETUVIŲ KALBOJE*

ANOTACIJA. Šiame straipsnyje analizuojama priešdėlio *da-* semantika lietuvių kalboje. Nors vengiamas bendrinėje kalboje, šis priešdėlis plačiai vartojamas sakytinėje kalboje bei tarmėse. Analizė atliekama remiantis *Lietuvių kalbos žodyno* ir dialektinių žodynų duomenimis. Reikšmės skiriamos pagal veiksmažodžių, turinčių bendrą semantiką ir valdymo modelį, grupes. Manoma, kad visos reikšmės yra susijusios ir sudaro semantinį tinklą. Kitas straipsnio tikslas – palyginti priešdėlį *da-* su jo atitikmenimis kaimyninėse slavų – lenkų, baltarusių ir rusų – kalbose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių kalba, veiksmažodžio prefiksacija, priešdėliniai veiksmažodžiai, arealinė lingvistika, kalbų kontaktai.

1. ĮVADAS

Dabartinės bendrinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai turi 12 prefiksų: *ap(i)-, at(i)-, į-, iš-, nu-, pa-, par-, per-, pra-, pri-, su-, už-* (Ambrazas, red. 2005: 402). Priešdėliai *ne-, te-, be-, nebe-, tebe-* tik pastaruosiu metu sulaukė ypatingo lingvistų dėmesio (Arkadijev 2010, 2011; Ostrowski 2011). Kadangi jie „neturi įtakos veiksmažodžių leksinei reikšmei“ (Paulauskas 1958: 323) ir savo funkcijomis skiriasi nuo minėtų 12 priešdėlių, tai buvo vadinami afiksais (Paulauskas 1958: 323) arba dalelytėmis (pagal kilmę; Ambrazas, red. 2005: 433) ir faktiškai nebuvo nagrinėjami. Lietuvių kalbos veiksmažodžio priešdėlių skaičius dar padidėtų, jei būtų atsižvelgta į tarmes. Tarmėse su veiksmažodžiais vartojami ne tik paveldėtieji priešdėliai, pavyzdžiui, rytų aukštaičių *až(u)-* ir žemaičių *ant-* (Zinkevičius 1966: 428), bet ir iš slavų kalbų pasiskolintieji, pavyzdžiui, *raz-, pad-* (Zinkevičius 1966: 334); esama ir tokių, dėl kurių kilmės vis dar diskutuojama. Kaip tik prie pastarųjų priskiriamas šiame straipsnyje nagrinėjamas priešdėlis *da-*.

Nuo pat lietuvių kalbos norminimo pradžios vartoti priešdėlį *da-* buvo nerekomenduojama (plg. Jablonskis 1904). Nors kai kurie lingvistai bandė įrodyti baltišką šio priešdėlio kilmę (plg. Srba 1911; Брейдак 1972), tačiau įsitvirtino tradicija veiksmažodžius, pavartotus su priešdėliu *da-*, taisyti (plg. Мажюлис 1958; Labutis 1977; Paulauskienė 2004: 89–90)¹. Šiuo metu Valstybinė lietuvių kalbos komisija (<http://vlkk.lt>)

priešdėlio *da-* vartojimą laiko didžiaja žodžių sandaros klaida, svetimu žodžio elementu (2.1.4 punktą *Didžiųjų klaidų sąrašė*, <http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>; dar žr. Завьялова 2013: 257–258). Nors priešdėlis *da-* vis dar aktyviai vartojamas sakytinėje kalboje bei tarmėse, tačiau nėra jo vartojimą nagrinėjančių mokslo darbų (plg. J. Paulausko nuostatą 1958: 321). Iki šiol priešdėlio *da-* reikšmės būdavo skiriamos gana paviršutiniškai; jomis būdavo remiamasi slaviskai (Мажюлис 1958) arba baltiškai (Брейдак 1972) šio prefikso kilmei įrodyti. Tad vienas pagrindinių šio straipsnio tikslų – išsamiai aprašyti priešdėlio *da-* reikšmes.

Prefikso reikšmės analizuojamos remiantis modeliu, M. Krongauzo pasiūlytu rusų kalbos priešdėliams aprašyti (Кронгауз 1998). Priešdėlio reikšmės skiriamos atsižvelgiant į veiksmažodžius, su kuriais jis vartojamas. Panašios semantikos, argumentų struktūros bei darybos potencialo veiksmažodžiai sudaro grupes. Kiekvienos grupės veiksmažodžiai priklauso skirtingoms semantinėms klasėms. Aprašius priešdėlio reikšmę pridedamas komentaras, kuriame dar aptariami jo atitikmenys slavų kalbose. Keliamą hipotezę, kad visos priešdėlio reikšmės yra susijusios, todėl iš jų sudaromas semantinis tinklas. Prefikso semantikai aprašyti skiriamas pirmas šio straipsnio skyrius.

Antrame skyriuje analizuojami pavyzdžiai iš senųjų raštų ir priešdėlio *da-* vartojimas dabartinėje sakytinėje kalboje. Trečiame skyriuje lietuviško prefikso semantika lyginama su jo atitikmenų semantika latvių kalbos tarmėse ir Baltijos šalių romų (čigonų) kalbos dialektuose. Straipsnio pabaigoje daromos išvados.

2. PRIEŠDĖLIO *da-* SEMANTIKA LIETUVIŲ KALBOJE

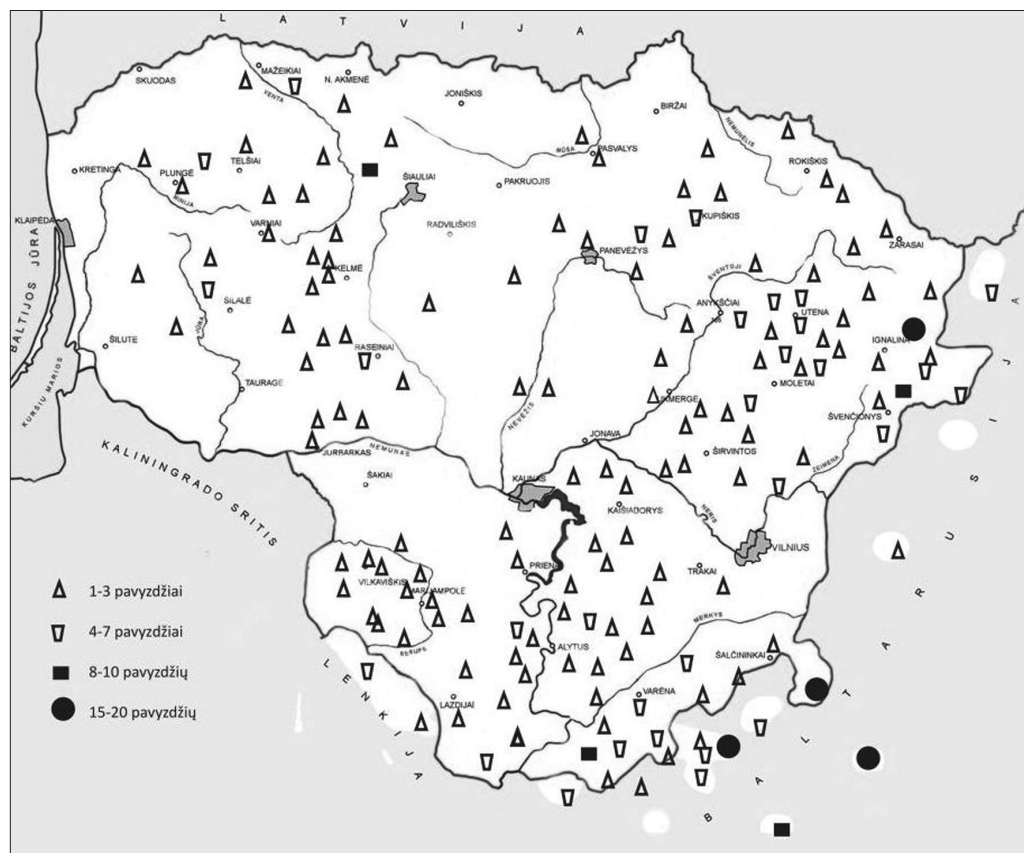
Duomenys šiai analizei imti iš *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau LKŽ). Iš viso žodyne rasti 226 infinityvai su priešdėliu *da-*, iš jų 28 – išvestinės formos. Taigi šiame straipsnyje bus analizuojami 198 įvairių šaknų veiksmažodžiai su priešdėliu *da-*. Dar reikia paminėti, kad 35 bendratys žodyne pateiktos kaip neturinčios nesangražinio varianto.

Kadangi dauguma LKŽ pavyzdžių su priešdėliu *da-* yra paimti iš tarmių, įdomu pažiūrėti, kokia yra jų geografinė distribucija. 1 žemėlapyje parodyta, iš kurių vietų ir kiek pavyzdžių su šiuo priešdėliu pateko į LKŽ.

Turint omenyje, kad šie duomenys nėra visiškai reprezentatyvūs (vienam žodžiui duodami tik keli pavyzdžiai ir ne iš visų vietų; nevienodas tarmių aprašymas ir kt.), vis tiek manoma, kad pagrindines distribucijos tendencijas jie tikriausiai atspindi: 1) nors veiksmažodžiai su priešdėliu *da-* vartojami visame lietuvių kalbos plote (įskaitant ir žemaičių tarmes), tačiau daugiausia pavyzdžių į žodyną pateko iš pietrytinės Lietuvos dalies; 2) daugiau pavyzdžių iš tos pačios vietos į žodyną paimta taip pat pietrytinėje lietuvių kalbos ploto dalyje (ypač Baltarusijos teritorijoje).

* Dėkoju P. Arkadjevui, I. Kačiuškaitei, M. Oslonui ir rinkinio redaktoriams už pastabas ir kalbos taisydamą. Visi netikslumai ir klaidos yra mano.

¹ Išsamiau apie diskusijas dėl prefikso *da-* kilmės žr. Кожанов 2013.

1 žemėlapis. LKŽ pavyzdžių su priešdėliu *da-* geografinė distribucija (žemėlapis paimtas iš http://www.tarmes.lt/index_meniu.php?id=1)

Kadangi į LKŽ tikriausiai negalėjo patekti visi įmanomi veiksmažodžiai su prefiksą *da-*, pavyzdžiai rinkti ir iš tarmių žodynų: Dieveniškų (24 veiksmažodžiai, 3 išvestinės formos), Zietelos (90 veiksmažodžių, 16 išvestinės formos), Daukšių (12 veiksmažodžių), Lazūnų (69 veiksmažodžiai, 8 išvestinės formos), Kaltanėnų (26 veiksmažodžiai), Kupiškėnų (7 veiksmažodžiai), Druskininkų (3 veiksmažodžiai), Kazlų Rūdos (22 veiksmažodžiai). Beveik visi šių žodynų veiksmažodžiai sutampa su pateiktaisiais LKŽ. Pavyzdžiai iš LKŽ toliau specialiai nežymimi, o pavyzdžiai iš tarmių žodynų turi atitinkamas nuorodas (žr. sutrumpinimų sąrašą).

Kiekvienos reikšmės komentaruose nurodoma, ar ji turi atitikmenų kaimyninėse slavų – lenkų, baltarusių ir rusų – kalbose. Duomenys šiems komentarams imti iš priešdėlio *do-* tyrimų lenkų (Jakowicka 1968; Buttler 1970; Wróbel 1979; Kwiek-Osiowska 1993; Niewiara 1994; Przybylska 2006) ir rusų (Janda 1986; Шелякин 1969; Котляренко 1971) kalbose. Man nežinomi kokie nors darbai apie priešdėlį *da-* bal-

tarusių kalboje, išsamiausias jo aprašymas pateiktas *Baltarusių kalbos gramatikoje* (Бірыла, Шуба, рэд. 1985: 330–331), kuris, deja, tik beveik pažodžiui pakartoja *Rusų kalbos gramatikos* (АГ-1980) aprašymą. Todėl nagrinėjant baltarusiškus pavyzdžius papildomai buvo pasiremta *Aiškinamuoju baltarusių kalbos žodynu* (ТСБМ 1977–1984) ir *Šiaurės vakarų Baltarusijos ir jos pasienio baltarusių tarmių žodynu* (СПЗГ 1979–1986).

Analizuojant vedinius su priešdėliu *da-* buvo susidurta su tam tikromis problemomis, kurios padarė įtaką ir išvadoms. Pirma, kadangi dauguma pavyzdžių imami iš žodynų, tai analizė tam tikra prasme priklausė nuo to, kaip buvo aprašytos tiriamojo veiksmažodžio reikšmės. Todėl išskiriant priešdėlio *da-* reikšmes buvo atsižvelgiama ne tiek į žodyno definicijas, kiek į pateikiamus pavyzdžius ir jų vartojimo kontekstus. Antra, jeigu priešdėlio reikšmė buvo nevisiškai aiški, tai pavyzdys nebuvo įtraukiamas į lentelę. Pavyzdžiui, viena iš veiksmažodžio *daduoti* reikšmių žodyne apibūdinama kaip ‘užtektinai duoti’ ir pateikiamas toks pavyzdys: *Kap tręšimo nedadosi, tai ir nieko nebus*. Pagal straipsnyje taikomos analizės logiką šis pavyzdys nėra geras, nes jį galima interpretuoti kaip ‘nepakankamai duoti’, – todėl straipsnyje jis nebuvo nagrinėjamas. Be to, kai kurios šio priešdėlio vedinių reikšmės LKŽ visai neturi pavyzdžių. Trečia, kadangi daugelis pavyzdžių LKŽ imta iš tarmių, tai gana dažnai lieka neaišku, ar skiriama reikšmė būdinga visam lietuvių kalbos plotui, ar tik atitinkamai tarmei (tarmėms). Ketvirta, daugelis nagrinėjamų vedinių vartojami tik tarmėse, tačiau autorius neturėjo galimybių (o dažnai tai ir nebeįmanoma) juos patikrinti vietoje. Visos šios problemos lemia tam tikrą pateikiamos analizės provizoriškumą.

2.1. Pasiiekiamas erdvės taškas

Pavyzdžiai: **Daėjau** ligi pat tvoros; **Dajojau** dvarėlį, varteliai užkelti; *Tep skaudėjo koją, kad vos **dasikasiau** ligi namų; Kolek **dasilamdēm** ina Ačinską, turėjom visokios; Mesk, a **damesi** lig to kelmo; Toj mergelė **datraukė** pas kraštą tą stangelę (kaspinėli); **Daveždinėjom** produktus pirmon linijon.*

Veiksmažodžiai:²

I. Nekauzatyviniai

a) *dabėgti, daeiti (daeidinėti), dajoti, dakėblinti, dakopti, dalėkti, dalipti, daplaukti, daplumpsnoti, daskristi³, daslinkti, dasliuogti, dašokti, datekti, datraukti, davaikščioti, davandruoti, davažiuoti, davykti, dažengti, dažirgsnoti;*

b) *dasiburti, dasigauti, dasikarti, dasikasti, dasiklausti, dasikrapštyti, dasilamyti, dasileisti, dasimušti, dasirausti, dasisiekti, dasistoti, dasitikt, dasitraukti;*

2 Čia ir toliau pateikiamas išsamus rastų vedinių sąrašas, tačiau galima manyti, kad jį dar būtų galima papildyti sakininės kalbos duomenimis.

3 LKŽ pateikiamas šio veiksmažodžio vartosenos pavyzdys rodo kitokį valdymo modelį: *Kap daskrido [vilkas] in arklį, kap stvėrė už pilvo, pilvą razdraskė*. Kadangi tai vienintelis pavyzdys, tai šis modelis gali būti laikomas periferiniu.

II. Kauzatyviniai

c) *daleisti, damesti, danešti, dastatyti, dastrypti, datqsyti, datęsti, datraukti, davesti, davežti (davažioti, daveždinėti), davilkiti.*

Valdymo modeliai⁴:

- a) X (Nom) – V – *iki, lig(i)* Y (Gen)
X (Nom) – V – Y (Acc⁵)
b) X (Nom) – V – *iki, lig(i)* Y (Gen)
X (Nom) – V – *j* Y (Acc)
c) X (Nom) – V – Y (Acc) – *lig(i)* Z (Gen)
X (Nom) – V – Y (Acc) – *j, pas* Z (Acc)
X (Nom) – V – Y (Acc) – Z (Ill)

Definicija:

- a) X, atlikdamas V, pasiekia erdvės tašką Y.
b) X, atlikdamas V, sunkiai pasiekia erdvės tašką Y.
c) X, atlikdamas V, pakeičia Y vietą iki arba į erdvės taško Z.

Komentaras: Tai dažniausiai pasitaikantis ir labai produktyvus nagrinėjamų veiksmožodžių tipas. Jis taip pat būdingas visoms nagrinėjamosioms slavų kalboms: lenkų, baltarusių ir rusų. Prie a) tipo intransyvitinių veiksmožodžių pridedamas priešdėlis *da-* gali padaryti juos tranzityvinius; pavyzdžių su tokiu valdymo modeliu slavų kalbose aš neradau⁶. Veiksmožodžiai, priklausantys a) ir b) tipams, skiriasi sandaros ir pamatinio veiksmožodžio semantika: a) tipą sudaro judėjimo veiksmožodžiai, b) tipą sudaro veiksmožodžiai, kurių šaknys nereiškia judėjimo arba kryptingo veiksmo; jie daromi kartu su sangrąžos afiksu.

2.2. Pasiekiamas laiko taškas

Pavyzdžiai: *Dagyvensma lig mirties visi; Kad visi dalauktumėt kitų metų!*

Veiksmožodžiai:

- a) *dabūti, davyventi, daeiti, dasėdėti, dasiplaukti, daslūžyti, dastrimpti, datęsti, datykoti, datraukti, davaryti.*
b) *dalaukti, dasiekti.*

Valdymo modeliai:

- a) X (Nom) – V – *iki, lig(i)* Y (Gen)
b) X (Nom) – V – Y (Gen)

Definicija: X, atlikdamas V, pasiekia laiko tašką Y.

⁴ Čia ir toliau duodami tik tie valdymo modeliai, kurie buvo užfiksuoti rastuose pavyzdžiuose.

⁵ Į gramatikos lemiamus tranzityvines konstrukcijas pokyčius neatsižvelgiama, pvz.: *Da aš nedakopiau nei pusės kelaičio* (veiksmožodis neigiamas).

⁶ Plg. priešdėlis *pri-* (dažnai siūlomas kaip prefikso *da-* pakaitalas) taip pat gali reikalauti tiesioginio objekto, pvz.: *privažiuoti sodybą*. Taigi galima kalbėti apie tam tikrą priešdėlių *da-* ir *pri-* interferenciją. Taip pat verta atsižvelgti į lenkiškas konstrukcijas *dochodzić czego* ir *dochodzić do czego*. Senesnę konstrukciją be prielinksnio ilgainiui pakeitė konstrukcija su juo, žr. Jakowicka 1968.

Komentaras: Labai produktyvus priešdėlio *da-* vedinių tipas. Jo reikšmė išvedama iš 2.1 tipo reikšmės: laikas metaforiškai suprantamas kaip erdvė, kuriame galima judėti ir pasiekti tam tikrą tašką. Abiejų reikšmių sąsają patvirtina ir panašus valdymo modelis. Šio tipo reikšmę turi ir visų nagrinėjamų slavų kalbų veiksmožodžiai su atitinkamu priešdėliu.

2.3. Prilyginimas

Pavyzdžiai: *Mes juos davysme i aplenkse.*

Veiksmožodžiai: *daginti, danokti, davyti.*

Valdymo modeliai: X (Nom) – V – Y (Acc)

Definicija: X, atlikdamas V, susilygina su Y.

Komentaras: Ši reikšmė taip pat kilusi iš 2.1 reikšmės. Pabrėžtina, kad subjektas X, pasiekęs tašką Y, yra toje pačioje linijoje kaip ir Y. Ši nagrinėjamų veiksmožodžių reikšmė būdinga ir slavų kalboms.

2.4. Lygumas

Pavyzdžiai: *Drūtas labai, argi jūs katras darodytūt jam?!; Kap mūs širmis an ejimo, tai jam nei jokis arklys nedasakis.*

Veiksmožodžiai: *darodyti, dasakyti.*

Valdymo modeliai: X (Nom) – V – Y (Dat)

Definicija: X, atlikdamas V, susilygina su Y.

Komentaras: Ši reikšmė kilusi iš 2.3 reikšmės, tačiau joje svarbiau lygumo (metaforiškai suvokta) idėja. Šio tipo veiksmožodžių rasta tik du ir jie abu turbūt yra vertiniai iš baltarusių kalbos, plg. *даказуь* 'prilygti kam nors'.

2.5. Papildymas iki reikalingo kiekio

Pavyzdžiai: *Kad galėtume daržinę užbaigti statyti, reikia dar gerokai pri tų trijų šimtų dadėti; Už tą daiktą teko jam dar tris litus damokėti.*

Veiksmožodžiai: *dadėti, damesti, damokėti, dapirkti, daseikėti, davogti, daskaldyti, davorinti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Acc) – {*prie* Z (Gen)}

Definicija: X, atlikdamas V, prideda Y prie Z, kad būtų pasiektas reikalingas kiekis.

Komentaras: Labai produktyvus tipas, paplitęs ir slavų kalbose. Ši reikšmė susijusi su idėja, kad turi būti pasiekiamas reikalingas taškas. Jį pasiekti reikia todėl, kad esamas (turimas) kiekis yra nepakankamas.

2.6. Papildomas pridūrimas

Pavyzdžiai: *Siuvaui marškinėlius pakulinio auto ir dadūriau rankovėles iš nešioti auto.*

Veiksmožodžiai: *dadurti, dapildyti, dapilti, dapinti, dapirkti, dastatyti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Acc)

Definicija: X, atlikdamas V, papildomai prideda Y.

Komentaras: Produktivus tipas, paplitęs ir slavų kalbose. Reikšmė susijusi su 2.5 reikšme, tačiau šiuo atveju akcentuojama, kad daiktas Y pridedamas papildomai.

2.7. Papildomas veiksmas

Pavyzdžiai: *Duokit dažert karvukėm pašaro.*

Veiksmažodžiai: *dapildyti, dažerti, dažibinti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V, {Y (Gen), Z (Dat)}

Definicija: X papildomai atlieka V su Y Z naudai.

Komentaras: Neproduktyvi reikšmė, ją turi mažai veiksmažodžių, pateikiama nedaug pavyzdžių. Matyt, ji yra susijusi su 2.6 reikšme, tik išryškinamas ne veiksmo objektas, o pats veiksmas. Atrodo, kad panašių veiksmažodžių slavų kalbose nėra.⁷

2.8. Užbaigiamas pradėtas veiksmas

Pavyzdžiai: *Kažin, ar ta višta daperės lig galo, ar nepabėgs? Dabar visi išėjo, palikau viena, galiu dar darašyti laisvai.*

Veiksmažodžiai: *dagynėti, daėsti, dapasakoti, daperėti, darašyti, dasiausti, dasiūti, dasupti, davalgyti, davartyti, dagerti, dakepti, dapasakoti, daveikti.*

Valdymo modelis:

X (Nom), V

X (Nom), V, Y (Acc)

Definicija: X atlieka pradėtą V iki pabaigos.

Komentaras: Labai produktyvus tipas, būdingas ir visoms slavų kalboms. Čia pasiekiamas galinis taškas suprantamas kaip pradėto veiksmo pabaiga.

2.9. Talpos pripildymas

Pavyzdžiai: *Darink pilną kašelę; Butelį dapyliu pilną vandens.*

Veiksmažodžiai: *dapilti, darinkti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Acc) – {Z (Gen)}

Definicija: X, atlikdamas V, pripildo Y Z.

Komentaras: Nelabai produktyvus tipas, būdingas tik keliems veiksmažodžiams. Reikšmė kilusi iš 2.5 ir 2.8 reikšmių: viena vertus, veiksmas jau pradėtas, bet Y iki galo dar nepripildytas. Šio potipio atitikmenų slavų kalbose nerasta, tačiau plg. le. *dopelnić zbiornik wodą* ‘pripildyti baką vandens’.

2.10. Sužinojimas

Pavyzdžiai: *Aš tirte datirstu anos teisybę; Tik kai pasakei, tada dasgodojau.*

Veiksmažodžiai:

a) *daklausti, dakvosti, dapažinti, dasvoičyti, datikti, datirti, datyrauti, dažinoti;*

b) *dasigirsti, dasikasti, dasiklausti, dasivieroti, dasižinoti.*

Valdymo modeliai: X (Nom) – V – Y (Acc; S)

Definicija: X, atlikdamas V, sužino Y.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas. Ši reikšmė turi atitikmenų visose nagrinėjamose slavų kalbose, bet būdingesnė lenkams ir baltarusiams. Metaforiškai suprantamas taško pasiekimas su veiksmažodžiais, reiškiančiais tyrimą (klausimai, pasitikrinimas), yra šios reikšmės pagrindas. Visi b) grupės veiksmažodžiai sangražiniai.

2.11. Supratimas

Pavyzdžiai: *Milicija tuoj daeis, kas tuos arklius išjojo; Tik kai pasakei, tada dasgodojau; A jau tau daė(j), ką norėjau pasakyti? (Dkš).*

Veiksmažodžiai:

a) *daeiti, dakieminti, dapažinti, daprasti, dasekti, dašilti, dašuti;*

b) *dasidūmoti, dasigodoti, dasikytrėti, dasimanyti, dasiprotėti, dasivokti.*

Valdymo modeliai:

X (Nom) – V – Y (S)

X (Dat) – V – Y (S)

Definicija: X, atlikdamas V, supranta Y.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas. Ši reikšmė būdinga visoms nagrinėjamoms slavų kalboms. Valdymo modelis su X (Nom) yra daug retesnis, bet turi atitikmenų ir slavų kalbose, plg. br. *Дядзька Максим – чалавек цікаўны, пакуль да ўсіх дробязей не доўдзе – не адступіўца* ‘Dėdė Maksimas – smalsus žmogus, kol nesupras visų smulkmenų, nepasitrauks’. Reikšmė panaši į 2.10, tik šiuo atveju rezultatas yra ne sužinomas, o suprantamas.

2.12. Įkyrėjimas

Pavyzdžiai: *Kiek ji man daėda, žmogui negali apsakyti; Mane teip dataisė, kad jau gal iš namų reiks išeit.*

Veiksmažodžiai:

a) *da(si)ėsti, dakarsti, dakypti, dakutrinti, da(si)sakyti, datrinti, davartyti, da(si)veikti;*

b) *dakasyti, dataisyti.*

Valdymo modeliai:

a) X (Dat) – V – Y (Nom)

b) X (Acc) – V – Y (Nom)

Definicija: Y, atlikdamas V, įkyrėjo X.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas. Visi veiksmažodžiai šią reikšmę gauna metaforinio arba metoniminio (*da(si)veikti*) perkėlimo pagrindu. Slavų kalbose ši atitinkamų vedinių reikšmė paplitusi nevienodai: rusų kalboje ji pasitaiko retai (pvz.: *достать, добыть, надоесть* ‘įkyrėti’), o lenkų ir baltarusių kalbose – gana reguliariai (pvz.: le. *Dociał mi w tej dyskusji, aż przykro* ‘İsipyko jam toje diskusijoje, net nema-lonu’). Slavų kalbose priešdėlis vartojamas nevienodai, plg. le. *dojeść*, br. tarm. *daecyi* ‘įkyrėti’ ir ru. *надоесть*, br. *надаецyi* ‘įkyrėti’. Lietuviški (b) tipo pavyzdžiai galininką paveldėjo iš atitinkamų nepriešdėlinių veiksmažodžių.

⁷ Šioje analizėje skiriami trys papildymo reikšmės potipiai: papildymas iki reikalingo kiekio, papildymas ir papildomas veiksmas. Pirmieji du potipiai turi atitikmenis slavų kalbose, o trečias neturi. Taigi, galima patikslinti V. Mažiulio teiginį, kad priešdėlio *da-* semantika lietuvių kalboje skiriasi nuo slavų kalbų būtent papildymo reikšme (žr. Mažiulis 1958: 132–133). Trečiasis papildymo reikšmės potipis tikrai galėjo atsirasti veikiant tarminiam prieveiksmiui *da* ‘dar’, plg. *dažibinti* ‘dar pažibinti’. Taip pat reikia pripažinti, kad veiksmažodžių su tokia reikšme rasta labai mažai, be to, juos galima interpretuoti ir kitaip.

2.13. Palietimas

Pavyzdžiai: *Togdėl nedaleidžiau tau, kad **dasilytėtumei** jos; Ei, šokin, mudrin, bėras žirgelis **nedagaun** nė žemelės.*

Veiksmazodžiai:

- dagauti, dastoti, dakliudyti, dalypstyti (dalypstėti);*
- dasiliesti, dasilytėti.*

Valdymo modeliai:

- X (Nom) – V – Y (Acc)
- X (Nom) – V – {*prie*} Y (Gen)/ *in* Y (Acc)

Definicija: X, atlikdamas V, palietė Y.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas. Pasitaiko visose slavų kalbose. Taško pasiekimas suprantamas kaip fizinis kontaktas.

2.14. Gavimas

Pavyzdžiai: *Duonos kąsnelio **dabūt** trūdna; An fabrikos tai tuoj **dastotai** pensiją.*

Veiksmazodžiai: *dabūti, dasiekti (dasiekinėti, dasiekdyti, dasiekinėti), dastoti, dastrypti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Acc)

Definicija: X, atlikdamas V, gauna Y.

Komentaras: Ši reikšmė priešdėlio *da-* vedinimas nelabai būdinga; dalis jų tikriausiai nusižiūrėti iš slavų kalbų, plg. br. *дабыць*, ru. *доцмать* 'gauti'. Čia svarbu tai, kad paliestas objektas įsisavinamas.

2.15. Užmezgamas kontaktas

Pavyzdžiai: *Duktė šaukė, šaukė ir **nedasišaukė** tėvo.*

Veiksmazodžiai: *dasibudinti, dasikalatyti, dasiskambinti, dasispausti, dasiplakti, dasirekti, dasišaukti, dasiūkoti, dasižadinti.*

Valdymo modeliai:

- X (Nom) – V – {*iki*} Y (Gen)/ Y (All)

Definicija: X, atlikdamas V, užmezga kontaktą su Y.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas, būdingas tik sangražiniams veiksmazodžiams. Pasitaiko visose slavų kalbose. Fizinis kontaktas suprantamas kaip ryšio nustatymas. Visi veiksmazodžiai suponuoja intensyvų veiksmą.

2.16. Sutarimas

Pavyzdžiai: *Kol **dasišneki** su jais, bėda.*

Veiksmazodžiai: *dasišnekėti, dasiūtaryti.*

Valdymo modelis:

- X (Nom) – V – *su* Y (Ins)

Definicija: X, atlikdamas V, susitaria su Y.

Komentaras: Reta reikšmė, metonimijos pagrindu susidariusi iš 2.15 reikšmės. Ją turi tik keli kalbėjimo veiksmazodžiai. Pasitaiko ir slavų kalbose.

2.17. Pasiekiamas tikslas

Pavyzdžiai: ***Dasmušdyk**, kad ta[vo] vaikų internatan paimt.*

Veiksmazodžiai: *dasimušdyti, dasimušoti* 'pasiekti labai stengiantis', *dasispausti, dasiplakti.*

Valdymo modeliai: X (Nom), V, Y (S)

Definicija: X, atlikdamas V, užmezga kontaktą su Y.

Komentaras: Pakankamai produktyvus tipas, būdingas tik sangražiniams veiksmazodžiams. Svarbu, kad veiksmazodžių šaknys nereiškia veiksmo tikslo, o pasiekiamas tikslas suprantamas kaip intensyvaus veiksmo rezultatas. Reikšmė susijusi su ryšio nustatymu. (žr. 2.15). Pasitaiko visose slavų kalbose.

2.18. Įrodymas

Pavyzdžiai: *Nėra sviedkų – **nedasakysi**; Liudininkai **darodė**, kad anas ne bernas, o vyras.*

Veiksmazodžiai: *darodyti, dasakyti, davadžioti, dvesti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Dat) – Z (S)

Definicija: X, atlikdamas V, įrodė Y-ui Z-ą.

Komentaras: Šios reikšmės veiksmazodžių lietuvių kalboje nėra daug, visi jie tikriausiai pasidaryti pagal slavų kalbų pavyzdį, plg. ru. *доказамь*, le. *dowodzić*, br. *давечы* 'įrodyti'. Reikšmė susidariusi metoniminio perkėlimo pagrindu.

2.19. Gebėjimas

Pavyzdžiai: *Da žentas **nedarodys**, ką tėvukas **darodo**.*

Veiksmazodžiai: *darodyti, davalioti, daveikti, dažiūrėti.*

Valdymo modelis: X (Nom) – V – Y (Acc; S)

Definicija: X pajėgia atlikti veiksmą V.

Komentaras: Ši reikšmė nėra labai dažna. Ji nebūdinga rusų kalbai, dažniau pasitaiko lenkų ir baltarusių kalbose.

2.20. Susivaldymas

Pavyzdžiai: *Koja taip labai skausta – **nebegaliu datūrėti**.*

Veiksmazodžiai: *dalaikyti, dasikęsti, datesėti, datrivoti, daturėti, datverti, datviroti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V, Y (Acc; S)

Definicija: X pakenčia būseną V.

Komentaras: Ši reikšmė yra susijusi su pasiekiamą laiko tašką reiškančiais veiksmazodžiais (žr. 2.2). Tokios reikšmės veiksmazodžių su priešdėliu *do-* rusų kalboje nėra, bet atitinkamą pasitaiko lenkų ir baltarusių kalbose.

2.21. Subrendimas

Pavyzdžiai: *Jau rugiai **daspėję**, balti, reikia pjaut.*

Veiksmazodžiai: *daeiti, dakulti, danokti, daspėti, davilgyti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X pasiekia reikalingą būklę.

Komentaras: Pakankamai dažna reikšmė. Pasiekiamas taškas suprantamas kaip ideali arba reikalinga būseną. Ją turi atitinkami visų nagrinėjamų slavų kalbų vediniai.

2.22. Pasirengimas

Pavyzdžiai: *Aš pati nedasislenku važiuot; Nedasrenčiu in tave ateit pakieminēt.*

Veiksmožodžiai: *dasirengti, dasislinkti.*

Valdymo modeliai: X (Acc), V, Y (Inf)

Definicija: X, atlikdamas V, pasiekia būklę, reikalingą Y atlikti.

Komentaras: Ši reikšmė reta. Pasiekiamas taškas suprantamas kaip pasirengimas atlikti veiksmą. Atitikmenų slavų kalbose rasta nebuvo.

2.23. Nusilpimas

Pavyzdžiai: *Jau mūs diedulis tep daej[o], kad vaikšto tik kap šešelis; Su visu jau mūs motka danokus, zara (greit) luš; Bėdos, vargai davarė sveikatą.*

Veiksmožodžiai: *daeiti, danokti, datrinti, davargti, davaryti.*

Valdymo modeliai:

X (Nom), V

X (Acc), V, Y (Nom)

Definicija: X nusilpo; X-ą nusilpnino Y.

Komentaras: Ši atitinkamų vedinių reikšmė reta. Galutinio taško pasiekimas vertinamas neigiamai. Pasitaiko ir slavų kalbose.

2.24. Neigiami vediniai. Daugelio kalbininkų manoma, kad priešdėlis *da-* buvo pasiskolintas iš slavų kalbų. Rusų kalbotyroje tradiciškai skiriamas ir neigiamas priešdėlio variantas *nedo-* (žr. Черепанов 1965). Peržiūrėjus LKŽ pateikiamus pavyzdžius pastebėta, kad daugelis lietuvių kalbos priešdėlio *da-* vedinių taip pat vartojami tik su neiginiu. Be to, yra kalkių, neturinčių formos be neiginio, plg.: *nedagalinėti* 'negaluoti, nesveikuoti' / *dagalinėti (Dvš) ir ru. *недомогать* / *домогать 'tas pat'. Didesnę pavartotų formų su priešdėliu *nedo-* dalį sudaro dalyviai. Toks vartojimas irgi turi atitikmenų slavų kalbose, plg. M. Čерепаново teiginį apie tai, kad rusų kalboje neigiamą prefiksą *nedo-* dažniausiai turi dalyvių formos – 60% visų atvejų (Черепанов 1965: 160).

2.24.1. Napasiekiamą branda

Pavyzdžiai: *Šį kartą mūsų ragaišis bus nedakepęs; Linai da nedadžiuoę.*

Veiksmožodžiai: *nedakepti, nedadžiuoti, nedakulti, nedalūšyti, nedarūgti, nedarūkyti, nedaspirti, nedavirti, nedasūrėti, nedasūdyti, nedakaitinti, neda(si)klojėti, nedavargti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X nepasiekia V brandos.

Komentaras: Tipas, būdingas ir visoms slavų kalboms.

2.24.2. Nepakankamas daiktų kiekis

Pavyzdžiai: *Kad ir nedavalgę, nedaapsiaųę, nedaapsitaisę buvom, ale linksmu buvo.*

Veiksmožodžiai: *nedaapsiauti, nedaapsitaisyti, nedasivilkiti, nedatekti, nedatikėti, nedavalgyti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X yra tam tikroje būsenoje, nes neturi pakankamai V pavadinto dalyko.

Komentaras: Tipas, randamas visose slavų kalbose.

2.24.3. Nepakankama savybė

Pavyzdžiai: *Jau kelinti metai pradėjau nedamatyt.*

Veiksmožodžiai: *nedagirdėti, nedamatyti, nedatekti, nedatikėti, nedaregėti, nedaveizėti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X nepakankamai atlieka veiksmą V dėl tam tikros savybės trūkumo.

Komentaras: Tipas, randamas visose slavų kalbose.

2.24.4. Nepakankamai atliktas veiksmas

Pavyzdžiai: *Supyliau [vyną] stiklan, gal anas buvo nedamazgotas, nedašutintas* (vynas pagedo); *Dračka* (užrėžimas, žymė) *kai kur perimta, o kai kur nedaimta; Eilia* [stogo šiaudų] *nedavaryta; Any nedamokyci, be savos momules, be savos radnosios* (Lz).

Veiksmožodžiai: *nedašutinti, nedašerti, nedamazgoti, nedaimti, nedamokyti, nedamūravoti, nedavaryti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X yra tam tikros būsenos dėl nepakankamai atlikto V.

Komentaras: Reguliarus tipas, būdingas visoms slavų kalboms. Šios reikšmės priešdėlis *da-* dažniausiai vartojamas su dalyviais.

2.24.5. Nusakomas kvailo arba pikto žmogaus būdas

Pavyzdžiai: *Jis truputį nedamuštas; Nedarūgęs vaikas, mažai miegojo, gaižus, piktas; Jų visa giminė tokia nedašutus.*

Veiksmožodžiai: *nedamušti, nedarūgti, nedatupėti, nedavažinėti, nedašauti, nedašusti, nedakepti, nedaperėti, nedasupti, nedavelti.*

Valdymo modelis: X (Nom), V

Definicija: X yra neigiamai vertinamos (kvailos arba piktos) V nusakytos būsenos.

Komentaras: Labai reguliarus, bet neproduktyvus tipas. Būdingas visoms slavų kalboms, bet jose taip vartojamų veiksmožodžių skaičius mažesnis.

2.25. Aspekto modifikacija. Lietuvių kalbotyroje tradiciškai skiriama veiksmo kategorija (įvykio ir eigos veikslai) (žr. Галнайтите 1963 arba Ambrazas, red. 2005: 288–290) ir veikslas analizuojamas kaip veiksmožodžių leksinės reikšmės sudedamoji dalis. Pastaruoju metu vis daugiau kalbininkų kritikuoja tradicinę dvinarės aspekto sistemos sampratą (pvz., Аркадьев 2009, 2012; Вимер 2001, 2004) ir siūlo naudoti akcionalumo bei aspektinės darivacijos sąvokomis (plačiau žr. Аркадьев 2012).

LKŽ pateikta nemaža veiksmožodžių su prefiksu *da-* pavyzdžių, kuriuose pagrindinė priešdėlio funkcija yra veiksmožodžio aspekto modifikacija.

2.25.1. Rezultatinės būsenos pradžia

Pavyzdžiai: *Dajuto, kad nēr [v]andenio, tai žuvoys dūsta.*

Veiksmožodžiai: *dagirsti, dajusti, darimti.*

Komentaras: Tokių pavyzdžių su pojūčius reiškiančiais veiksmožodžiais rusų kalboje nėra, bet jų turi lenkų (pvz., *dosłyszec* 'išgirsti') ir baltarusių (pvz., *дачуць* 'pajusti') kalbos.

2.25.2. Ribinio veiksmo rezultatas

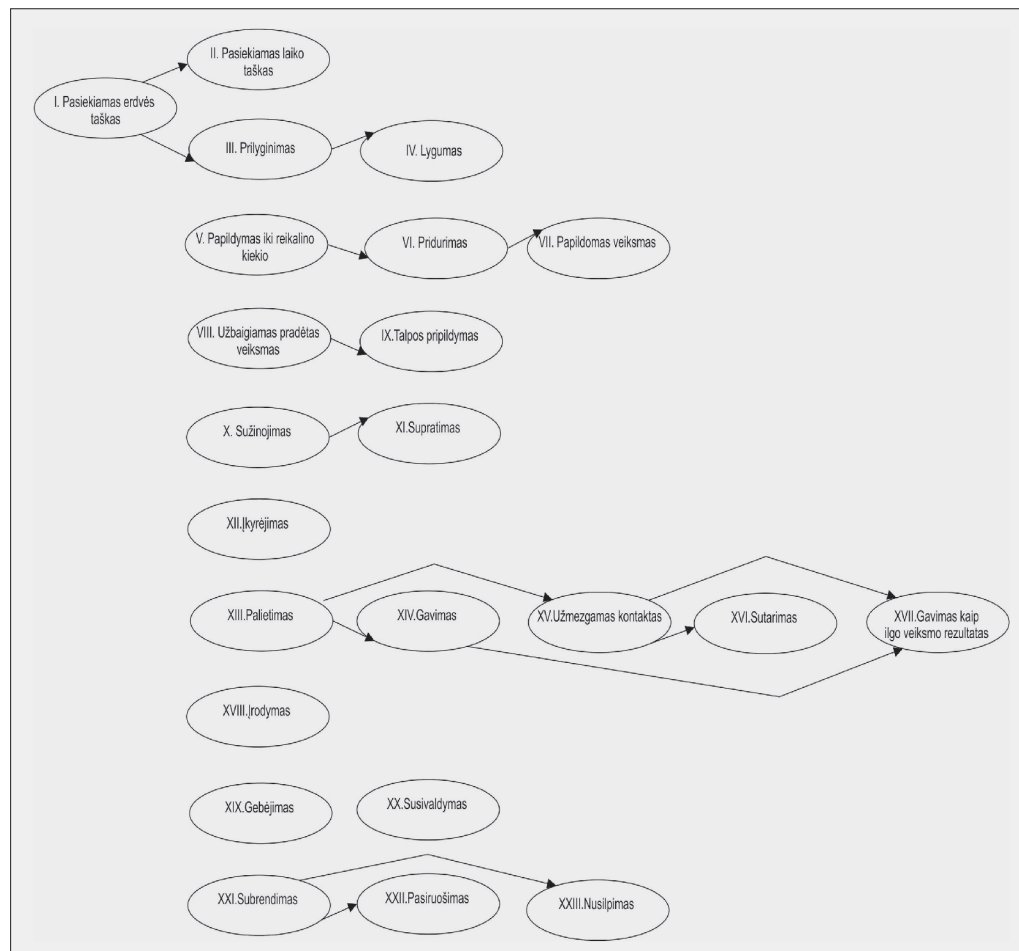
Pavyzdžiai: *Dapjovė karvė ir pardavė; Dasekė vaikus vagiant obuolius.*

Veiksmažodžiai: *dadurti, dakulti, dapildyti, dapjauti, dasekti, daskersti.*

Komentaras: Nemažai pavyzdžių su mušimo veiksmažodžiais.

Visos aptartos priešdėlio *da-* reikšmės (2.1.–2.23.) turi bendrą pasiekiamo taško semą. Grafiškai jų sąsajas galima pavaizduoti tokiu semantiniu tinklu, žr. 1 lentelę.

1 lentelė. Priešdėlio *da-* semantinis tinklas.

2.26. Kalkės. Daugelis LKŽ pateiktų veiksmažodžių nesudaro semantinių grupių ir dažnai turi savitą reikšmę. Beveik visais tokiais atvejais galima nustatyti jų slavišką originalą (žr. 2 lentelę). Be to, kalkėmis laikytini ir 2.9 bei 2.12 skyreliuose aptarti veiksmažodžiai.

2 lentelė. Lietuvių kalbos kalkės su priešdėliu *da-* iš slavų kalbų

Lietuvių kalba	Lenkų kalba	Baltarusių kalba	Rusų kalba
<i>dapadėti</i> 'padėti'	<i>dopomóc</i>	<i>дaпaмaгчы</i>	–
<i>daleisti</i> 'spėlioti', ypač <i>daleiskime</i> 'sakykime, tarkime'	<i>dopuścić</i>	<i>дaпycyцyб</i>	<i>допyстить</i>
<i>danešti</i> 'pranešti'	<i>donieść</i>	<i>дaнecyцi</i>	<i>дoнecти</i>
<i>dažiūrėti</i> 'prižiūrėti'	<i>dopatzyć</i>	<i>дaглeдзeцyб</i>	–

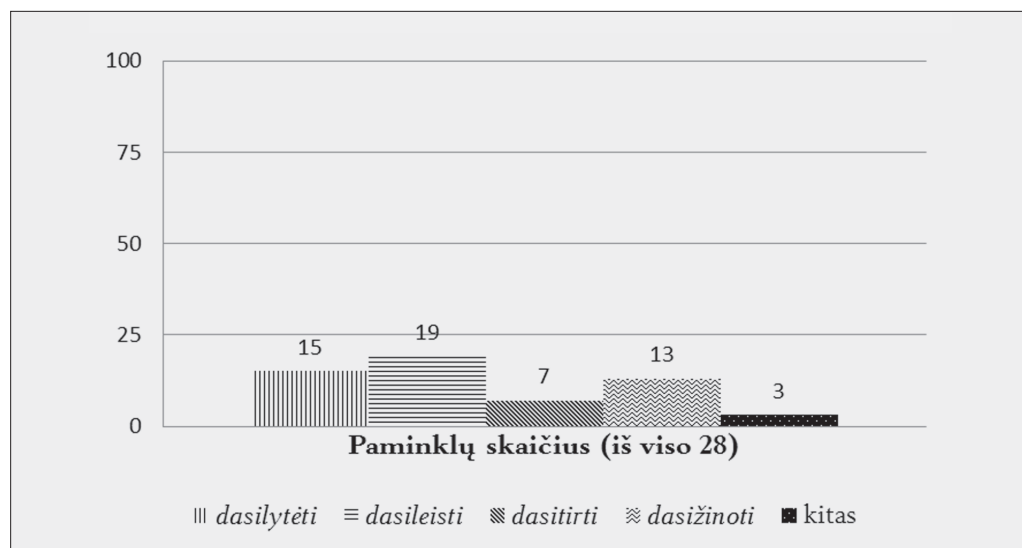
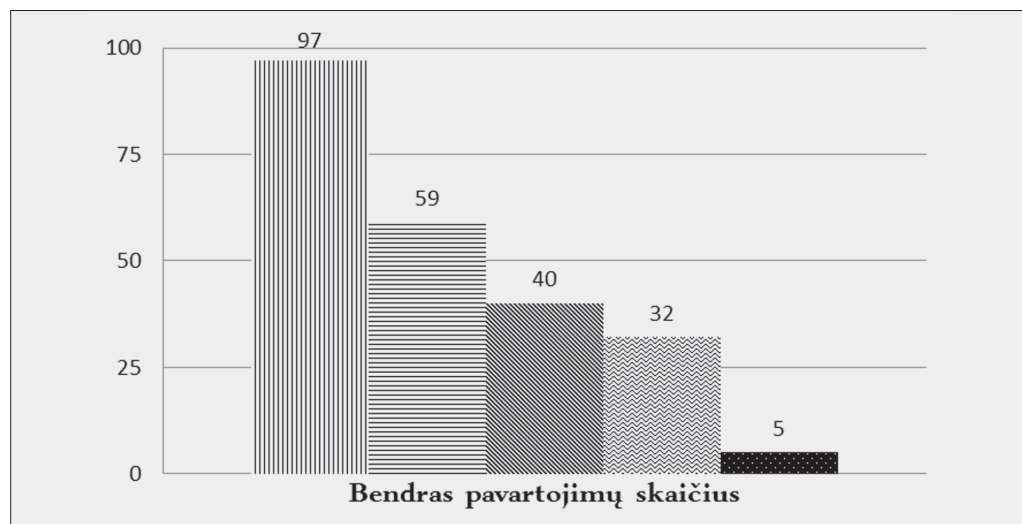
Visos lietuviškų kalkių reikšmės perimtos iš slavų kalbų, tačiau matyti, kad kai kurios jų būdingesnės lenkų ir baltarusių kalboms, negu rusų kalbai, pvz. įkyrėjimo ir gebėjimo reikšmės. Reikia pabrėžti, kad turima omeny ne tai, jog priešdėlio *da-* vediniai lietuvių kalboje niekada nevartojami šiomis reikšmėmis, o tai, kad lietuvių kalboje yra daug mažiau veiksmažodinių šaknų, su kuriomis jis gali būti pavartotas. Kita vertus, minėtas reikšmes dažnai turi skirtingų šaknų priešdėlio *da-* vediniai lietuvių ir rusų kalbose, pvz. *dasakyti* 'prilygti', br. *даказаць* 't. p.' ir ru. *доказатъ* 'įrodyti'. Be to, dar yra ir tokių pavyzdžių, kai atitinkamo įmanomas tik vienoje iš nagrinėjamų slavų kalbų, pvz. lie. *daėsti* ir le. *dojeść* 'įkyrėti' (rusų ir bendrinėje baltarusių kalbose pridedamas dar vienas priešdėlis *na-*).

3. PRIEŠDĖLIO *da-* DIACHRONINIS KONTEKSTAS

V. Mažiulio atliktoje senųjų raštų analizėje nurodyta, kad Mažosios Lietuvos rašytojai priešdėlį *da-* vartoja daug rečiau, nei LDK rašytojai (Мажюлис 1958: 130). Be to, šis priešdėlis vartojamas tik tų Mažosios Lietuvos rašytojų, kurie yra kilę iš Lietuvos arba bendravo su slavų kalbomis kalbančiais žmonėmis (plg. Skardžius 1931: 60).

Šiame skyriuje remdamasis tekstais, pateiktais Senųjų raštų duomenų bazėje (<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>), aš parodysiu, kokios reikšmės ir kokie veiksmažodžiai dažniausiai vartoti senuosiuose lietuviškuose raštuose. 2-oje lentelėje pateikti duomenys, rodantys, kiek pavyzdžių ir su kokiomis veiksmažodžių šaknimis rasta kiekviename ištirtame paminkle. Sutrumpinimai palikti tokie patys, kaip minėtoje elektroninėje duomenų bazėje.

3-oje lentelėje apibendrinti senųjų lietuviškų raštų duomenys. Iš viso Senųjų raštų duomenų bazėje yra 52 paminklai, tik 28-uose iš jų rasta priešdėlio *da-* vedinių. Lentelėje pateiktas bendras šaknų su priešdėliu *da-* pavartojimų skaičius ir paminklų, kuriuose jos vartojamos, skaičius. Skaičiuoti ir daiktavardžiai, padaryti iš sangražinių ir nesangražinių veiksmažodžių priešdėlio *da-* vedinių.

3 lentelė. Priešdėlio *da-* vartojimas senuosiuose lietuviškuose raštuose

Iš pateiktų lentelių galima padaryti kelias išvadas: senuosiuose raštuose su priešdėliu *da-* eina labai ribotas skaičius veiksmažodinių šaknų (ne daugiau nei 4); daugiau jų galima rasti tik žodynuose, kur tie veiksmažodžiai turi lenkiškus atitikmenis su prefiksu *da-*.

Atrodo, kad senųjų raštų veiksmažodžiai su priešdėliu *da-* nesudaro reikšminių grupių. Tai leidžia manyti, kad iš pradžių buvo pasiskolinami tik paskiri veiksmažodžiai, o priešdėlio *da-* reikšmių sistema, kurią galima atkurti remiantis LKŽ duomenimis, susiformavo vėliau (beveik visi tarminiai pavyzdžiai užrašyti jau XX amžiuje).

Nors priešdėlio *da-* vediniai vartojami ir dabartinėje kalboje, tačiau jo reikšmės ir vedinių pamatiniai žodžiai pasikeitė. Pavyzdžių su veiksmažodiniu priešdėliu *da-* yra ir šiuolaikiniuose lietuvių kalbos žargono žodynuose (Zaikauskas 2007; Kudirka 2012). Remdamasis 4 jaunų lietuvių apklausa, pateikiu šiuolaikiniam jaunimui žinomas priešdėlio *da-* reikšmes ir pavyzdžius iš interneto arba apklaustųjų žmonių. Dabar žinomos reikšmės: 2.1 (bet su tranzytiviais *a*) tipo veiksmažodžiais neįmanomos), 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6 (bet tik su įnagininku), 2.7, 2.8, 2.10 ir 2.16.4; nežinomos reikšmės: 2.9, 2.11, 2.12.

Priešdėlio *da-* vartojimas dabartinėje kalboje ne visada sutampa su tuo, kurį galima atkurti remiantis LKŽ duomenimis. Pavyzdžiui, dabar pavartojama tokių supratimą reiškiančių šio priešdėlio vedinių, kurių nėra LKŽ. Nauji vediniai, nepaminėti nei LKŽ, nei peržiūrėtuose tarmių žodynuose, yra *dašilti* ir *dašusti* (žr. Zaikauskas 2007). Veiksmažodis *dašilti* tikriausiai vartojamas dėl fonetinio panašumo į rusų *До меня дошло*.

Be to, dabartinėje kalboje galima skirti tokias nagrinėjamo priešdėlio reikšmes, kurių nėra LKŽ ir tarmių žodynuose. Pavyzdžiui, priešdėlio *da-* ir sangrąžos afikso *si* kombinacija gali suteikti veiksmažodžiui pasiekiamų neteisingų ar netinkamų rezultatų reikšmę, plg.:

*O kodel uzmirsti praeiti? Taip galima **dasisneketi** kad istorijos mokslo nereikia.*⁸

Aktyviai vartojami deriniai su sudurtiniu priešdėliu *neda-*, pvz.:

*Nedašutes straipsnio autorius porina, kad apsalusį stiklą valyti su gremžtuku galima tik jam atšilus.*⁹

4. PRIEŠDĖLIO *da-* SEMANTIKOS AREALINIS KONTEKSTAS

Šiame skyriuje aš trumpai palyginsiu priešdėlio *da-* reikšmes ir šaknis, su kuriomis jis vartojamas, lietuvių ir kitose to paties arealo kalbose, į kurias jis irgi buvo pasiskolintas. Šis prefiksas dar galėtų būti vartojamas mažose lyvių ir karaimų kalbose. Lyvių kalba iš latvių kalbos pasiskolino visą veiksmažodžio prefiksų sistemą, tačiau priešdėlio *da-* tarp jų nėra (žr. de Sivers 1971). Kai kurie kalbininkai šį faktą traktavo kaip dar vieną įrodymą, kad *da-* latvių buvo pasiskolintas iš slavų kalbų (Rūke 1967). Karaimų kalba svetimos priešdėlių sistemos neperėmė, joje veiksmažodžio priešdėliai vartojami tik kaip pasiskolinto veiksmažodžio dalis (Eva Csato – privatus pokalbis). Jidiš kalbos paveldėtoji veiksmažodžio priešdėlių ir dalelyčių sistema patyrė tam tikrą slavų kalbų įtaką (plg. Talmy 1982), tačiau priešdėlių iš jų nesiskolino.

⁸ [http://www.banga.lt/lt/2forum.showPosts/368855.502-=\(3852849620](http://www.banga.lt/lt/2forum.showPosts/368855.502-=(3852849620) (palikta autoriaus rašyba).

⁹ <http://www.lrytas.lt/?id=13590169201358274507&view=6>

Latvių kalboje prefiksas *da-* vartojamas tik tarmėse (visų pirma, latgalių tarmėje), (plg. Reķena 1967; Брейдак 1972). Detaliai aprašyta šio priešdėlio semantika latvių tarmėse rodo jo didelį panašumą į lietuvišką atitikmenį. Be pagrindinių reikšmių, kurios būdingos visoms slavų kalboms (erdvės ar laiko taško pasiekimas, papildymas, nebaigto proceso užbaigimas), abi baltų kalbos turi ir tokių, kurios kai kuriose slavų kalbose randamos rečiau.

Reķenos teigimu, dalyvinės formos su priešdėliu *nada-* latvių tarmėse vartojamos kvailam žmogui apibūdinti (plg. šio straipsnio 2.16.4 skyrių):

jis tuoc nadaceps jir, jam jau nikuo naistuosteisi 'Jis toks siauroprotis yra, kad jam nieko neįrodysi' (Reķena 1967: 86).

Veiksmažodis 'ėsti' su priešdėliu *da-* vartojamas įkyrėjimui reikšti, (plg. šio straipsnio 2.7 skyrių):

tu dajiede itys slapņais laiks, ka vairs navar triviet 'Taip atsibodo šis šlapias oras, kad negalima išverti' (Reķena 1967: 86).

Priešdėlis *da-* pasiskolintas ir plačiai vartojamas vietiniuose romų (čigonų) kalbos variantuose (Кожанов 2011). Deja, aš neturiu pakankamai duomenų, kad galėčiau palyginti visas šio priešdėlio reikšmes romų ir baltų kalbose, tačiau kai kurie atvejai rodo jo identišką vartojimą šiose kalbose, pavyzdžiui, *da-* + 'žiūrėti' lotfitka (Latvijos romų) dialekte turi reikšmę 'prižiūrėti':

tu jačh khēre i dodikh te pšalōre te phenjōrjen 'Tu pasilik namie ir prižiūrėk savo broliukus ir seserytes' (Ariste 1938: 19).

Veiksmažodis 'valgyti' su tuo pačiu priešdėliu vartojamas įkyrėjimui reikšti, pvz. *mānge doxajā* 'man atsibodo' (Mānušs 1997: 50). Tokių pavyzdžių yra ir Lietuvos romų tarmėje (Beinortienė 2011).

5. IŠVADOS

Priešdėlis *da-* greičiausiai yra atėjęs į lietuvių kalbą iš slavų kalbų. Su veiksmažodžiais jis vartojamas senesniuose raštuose, tarmėse ir dabartinėje sakytinėje kalboje (taip pat žargone). Senųjų raštų pavyzdžiai rodo, kad šis priešdėlis buvo vartojamas tik su keliomis veiksmažodžių šaknimis (*leisti, lytėti, tirti, žinoti*). Didėjanti slavų kalbų įtaka lėmė tai, kad priešdėlis lietuvių kalboje prigijo ir imtas vartoti su įvairioms semantinėms grupėms priklausančiais veiksmažodžiais, ką gerai iliustruoja LKŽ pateikti pavyzdžiai. Visos priešdėlio *da-* reikšmės lietuvių kalboje sutampa su reikšmėmis, būdingomis slavų kalboms. Vis dėlto keletas jo reikšmių rusų kalbą skiria nuo lenkų ir baltarusių kalbų. Matyti, kad priešdėlio *da-* semantika lietuvių kalbos tarmėse ir

LKŽ yra artimesnė lenkų ir baltarusių kalbų atitikmenims. Kita vertus, dabartinėje lietuvių kalboje, atvirkščiai, matyti tendencija šio priešdėlio vartojimą suartinti su vartojimu rusų kalboje.

Latvių kalbos tarmėse ir romų kalbos baltų dialektuose priešdėlis *da-* vartojamas labai panašiai kaip jo lietuviškas atitikmuo. Tai, matyt, rodo, kad visose šiose kalbose jis buvo pasiskolintas iš lenkų ar baltarusių (rusėnų) kalbų.

SUTRUMPINIMŲ SĄRAŠAS

Dkš – V. Labutis, *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2002.

Drs – G. Naktinienė, A. Paulauskienė, V. Vitkauskas, *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.

Dvš – D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris (sud.), *Dieveniškų šnektos žodynas 1–2*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005–2010.

Klt – A. Vilutytė, *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Kpš – K. Vosylytė, *Kupiškėnų žodynas 1–2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2010.

KzR – A. Pupkis, *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1–2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009.

LKŽ – G. Naktinienė (vyr. red.), *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*, 2005, <http://lkz.lt>.

Lz – J. Petrauskas, A. Vidugiris, *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

Zt – A. Vidugiris, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

СПЗГ 1979–1986 – Ю.М. Мацкевич (ред.), *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча 1–5*, Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.

ТСБМ 1977–1984 – К. Крапіва (ред.), *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы 1–5*, Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1977–1984.

LITERATŪRA

Ambrazas, V. (red.) 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ariste, P. 1938: *Romenge paramiši*. Tartu: P. Arumaa.

Arkadijev, P. 2010: Notes on the Lithuanian restrictive. *Baltic linguistics* 1, 9–49.

- Arkadijev, P. 2011. On the aspectual uses of the prefix *be-* in Lithuanian. *Baltic linguistics* 2, 37–78.
- Beinortienė, V. 2011: *Romų kalba*, Panevėžys: Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras.
- Buttler, D. 1970: Związki składniowe czasowników z prefiksem *do-*. M. Szymczak et al. (red.), *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 163–173.
- Jablonskis, J. (A. Pikčiurna) 1904: Kalbos dalykai (Rašomosios kalbos kritikai). *Varpas* 1, 9–12.
- Jakowicka, E. 1968: Konstrukcje typu „dochodźcie czego, dochodźcie do czego.“ *Poradnik Językowy* 4, 186–196.
- Janda, L. A. 1986: *A semantic analysis of the Russian verbal prefixes za-, pere-, do- and ot-*, München: Verlag Otto Sagner.
- Kudirka, R. 2012: *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas*, Kaunas: Kitos knygos.
- Kwiek-Osiowska, J. 1993: Produktywność formantu prefiksального *do-*. *Język Polski* 73-3, 240.
- Labutis, V. 1977: Priešdėlis *da-* ir jo pakaitai. *Kalbos kultūra* 33, 69–70.
- Mānušs, L. 1997: *Romany-Latvian-English Etymological Dictionary*, Riga: Zvaigzne ABC.
- Niewiara, A. 1994: Rozwój czasownikowych formacji języka polskiego zbudowanych według schematu *do + verbum + się*. *Prace Językoznawcze 22: Studia historycznojęzykowe*, 78–84.
- Ostrowski, N. 2011: Iš lietuvių kalbos istorinės morfologijos problemų: apie *nebe(-)* ir *bent* kilmeį. *Lietuvių kalba* 5.
- Paulauskas, J. 1958: Veiksmazodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. *Literatūra ir kalba* 3, 301–453.
- Paulauskienė, A. 2004: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Technologija.
- Przybylska, R. 2006: *Schematy wyobrażeń a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u-*, Kraków: Universitas.
- Reķena, A. 1967: Priedēkļa *da-* un prievārda *da* nozīmes un lietojums augšzemnieku izloksnes salīdzinājumā ar lietuviešu valodu un slāvu valodām. *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*, Rīgā: Zvaigzne, 81–93.
- Rūķe, V. 1967: Libiešu valodas dati baltu valodu vēsturei. *Ceļi. Rakstu krājums* 13, 47–48.
- de Sivers, F. 1971: *Die lettischen Präfixe des livischen Verbs: Wörterverzeichnis*, Paris: Imprimerie Berger-Levrault.
- Skardžius, Pr. 1931. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. *Tauta ir žodis* 7, 3–252.
- Srba, A. 1911: Ar priešdėlis *da-* tikrai laikytinas nelietuviškas? *Draugija* 51, 260–262.

- Talmy, L. 1982: Borrowing semantic space: Yiddish verb prefixes between Germanic and Slavic. *Proceedings of the 8th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 231–250.
- Vidugiris, A. 1998: *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Wiemer, B. 2009: Zu entlehnten Verbpräfixen und anderen morphosyntaktischen Slavismen in litauischen Insel- und Grenzmundarten. L. Scholze, B. Wiemer (Hrsg.), *Von Zuständen, Dynamik und Veränderung bei Pygmäen und Giganten. Festschrift für Walter Breu zu seinem 60. Geburtstag*, Bochum: Brockmeyer, 347–391.
- Wróbel, H. 1979: Współczesne i staropolskie czasowniki z przedrostkiem *do-*. J. Safarewicz et al. (red.), *Opuscula Polono-Slavica*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 415–421.
- Zaikauskas, E. 2007. *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynelis*, Vilnius: Alma littera.
- Zinkevičius, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- АГ-1980: Шведова, Н.Ю. (гл. ред.) 1980. *Русская грамматика 1–2*. Москва: Наука.
- Аркадьев, П.М. 2009: Теория акциональности и литовский глагол. *Балто-славянские исследования* 18, 72–94.
- Аркадьев, П.М. 2012: Аспектуальная система литовского языка (с привлечением ареальных данных). В.А. Плунгян (ред.), *Исследования по теории грамматики 6: Типология аспектуальных систем и категорий*, Санкт-Петербург: Наука, 45–121.
- Бірыла, М.В., Шуба, П.П. (ред.) 1985: *Беларуская граматыка 1: Фаналогія. Арфаэзія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск*, Мінск: Навука і тэхніка.
- Брейдак, А. 1972: Происхождение предлога *da* и приставки *da-* в балтийских языках. *Известия Академии наук Латвийской ССР* 4 (297), 137–142.
- Вимер, Б. 2001: Аспектуальные парадигмы и лексическое значение русских и литовских глаголов. *Вопросы языкознания* 2, 26–58.
- Вимер, Б. 2004: Таксис и коинцидентия в зависимых предикациях: литовские причастия на *-damas*. В.С. Храковский, А.Л. Мальчуков, С.Ю. Дмитренко (ред.), *40 лет Санкт-Петербургской типологической школе*, Москва: Знак, 53–73.
- Галнайтите, Э. 1963. Особенности категории вида глаголов в литовском языке (в сопоставлении с русским языком). *Kalbotyra* 7, 123–143.
- Завьялова, М.В. 2012: Механизмы адаптации славянских заимствований в литовском языке (на современном этапе). П.М. Аркадьев (сост.), *Исследования по типологии славянских, балтийских и балканских языков (преимущественно в свете языковых контактов)*, Санкт-Петербург: Алетейя, 247–265.

Кожанов, К.А. 2011: Балто-славянские глагольные префиксы в балтийских диалектах цыганского языка. *Acta Linguistica Petropolitana* 7-3, 311–315.

Кожанов, К.А. 2013. История изучения глагольных префиксов в литовском языке II. *Славяноведение* 4, 96–102.

Котляренко, В.В. 1971: Функции глагольной приставки *до-* в современном русском языке. *Вопросы лексикологии и синтаксиса* 82, 25–36.

Кронгауз, М.А. 1998: *Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика*, Москва: Языки русской культуры.

Мажюлис, В. 1958: Происхождение приставки *da-* в балтийских языках. *Вопросы славянского языкознания* 3, 127–133.

Черепанов, М.В. 1965. Глагольные образования со сложным префиксом *недо-* в современном русском литературном языке. *Вопросы теории и методики изучения русского языка*, Саратов: Издательство Саратовского университета, 158–167.

Шелякин, М.А. 1969: О значениях и образовании невозвратных глаголов с приставкой «до-» в современном русском языке. *Русский язык в национальной школе* 5, 77–80.

СЕМАНТИКА ПРИСТАВКИ *da-* В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется семантика приставки *da-* в литовском языке. Хотя литературный язык избегает употребления этого префикса, он широко используется в большинстве говоров и в разговорном языке. Семантика приставки *da-* описывается на основе данных *Словаря литовского языка* и диалектных словарей. Анализ значений приставки показывает, что они связаны между собой и составляют семантическую сеть. В памятниках литовской письменности приставка *da-* употребляется только с некоторыми глагольными корнями. Сравнение значений приставки *da-* в литовском, польском, белорусском и русском языках показывает, что ее употребление в литовском языке больше всего похоже на употребление в польском языке. На основании семантики и сравнения с его употреблением в других языках ареала показало, что в них эта приставка употребляется очень похожим образом и что, скорее всего, во всём ареале она была заимствована из одного источника.

KIRILL KOZHANOV

Slavistikos institutas

Rusijos mokslų akademija

Rusijos Federacija

119334 Maskva, Leninskij prospekt 32a

kozhanov.kirill@gmail.com

DVASINĖ KULTŪRA

ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА